

EL TEATRE - L'edifici i les representacions escèniques

Els orígens del teatre

El teatre, tant la tragèdia com la comèdia, els seus dos gèneres principals, va néixer a Atenes entre el segle VI i V aC com a acte del culte al déu Dionís. Per tant, en els seus orígens, les obres dramàtiques es representaven solament amb ocasió dels dos festivals que els atenesos dedicaven anualment a Dionís: les Lenees (gener / febrer) i les Grans Dionísies (març / abril). L'espai on eren vistes era el Teatre de Dionís, i les obres que s'hi representaven prenen part en una competició. El caràcter religiós del teatre es mostrava sacrificant a Dionís un garrí a l'altar de l'orquestra i donant al sacerdot de Dionís el lloc d'honor.

L'edifici del teatre

Al començament els teatres eren de fusta, però ja al segle IV aC es va començar a reformar-los substituint les estructures primitives per d'altres de pedra i marbre. Així, el teatre de Dionís a Atenes, amb capacitat per a uns 17.000 espectadors i remodelat vers el 330 aC, s'aixecava al mateix lloc on des de feia dos-cents anys s'havien fet les representacions dramàtiques. Es trobava situat sobre el vessant sud de l'acròpoli, dins el recinte sagrat de Dionís Eleuteri, on s'alçava un senzill temple dedicat al déu a la part posterior de l'escenari.

Les restes del teatre de Dionís que avui dia es poden veure són en la seva major part d'època romana. En canvi, el teatre d'Epidaure –una petita localitat al NO del Peloponnès coneguda també pel seu santuari d'Asclepi– ofereix una excel·lent mostra del que és un teatre grec de l'època clàssica, i encara avui dia s'hi representen les tragèdies d'Èsquil, Sòfocles i Eurípides.

A l'igual que el de Dionís a Atenes, tots els teatres grecs tenien forma d'hemicicle, ja que hom aprofitava el pendent natural d'un turó per disposar-hi la graderia, esglaonada així sobre la falda del tossal, que era anomenada κοῖλον (literalment, *conca*) o θέατρον (paraula composta de la qual deriva el terme *teatre*, i formada per l'arrel verbal θεά-, *mirar*, i el sufix -τρον, que indica lloc, de manera que el seu significat original hagué de ser el de *lloc en o des del qual contemplar*). Per fer més còmodes i ràpids la distribució i el desallotjament dels espectadors, la graderia estava dividida en diferents κερκίδες o seccions, delimitades verticalment per mitjà de diversos passadisos amb κλίμακες, o escales, i horitzontalment per un corredor anomenat διάζωμα (*cinyell*), tot i que aquest nom també s'aplicava a les dues seccions concèntriques –més estreta però més ampla la superior que la inferior– delimitades per aquest passadís.

Als peus de la graderia hi havia la ορχήστρα (nom adaptat pels romans com *orchestra*), un espai circular (però semicircular en els teatres romans) on evolucionava i cantava el cor (inexistent en la dramaturgia llatina), potser al voltant del petit altar consagrat a Dionís, anomenat θυμέλη, que hi havia al mig d'aquesta superfície.

En qualsevol cas, també els actors van actuar al principi en l'*orchestra*, quan encara no existia la construcció de fons anomenada *escena*, que no era altra cosa sinó l'evolució de la primitiva tenda ο σκηνή (en llatí *scaena*) on els actors es canviaven de vestit, i que en el segle IV aC arribaria a ser un edifici senzill que –a més de servir també com a vestidor i magatzem– incloïa en la seva part frontal una porta principal i de vegades dues de secundàries, per tal de representar un palau, una cabana, una tenda o unes cases, segons com es decorés d'acord amb l'argument de l'obra.

La major part de les entrades i sortides dels personatges en el transcurs de la representació es produïen a través d'aquestes portes, que donaven al προσκήνιον (en llatí *proscenium*), la plataforma situada *al davant de l'escena*, i elevada uns metres sobre el nivell de l'*orchestra*, on els actors es movien i parlaven o cantaven.

Tanmateix, si un actor volia donar a entendre que el seu personatge arribava del port (o de l'estranger) o del camp (o del rerapaís) solia fer l'entrada per un dels dos πάροδοι (o pàrodes), els accessos i passadisos laterals i no coberts que hi havia a dreta i a esquerra entre el prosceni i les grades, i pels quals es produïa també l'entrada del cor cap a l'*orchestra* (en el moment de la representació anomenat precisament πάροδος, tant en la tragèdia o en la comèdia).

Si calia fer aparèixer en escena una deïtat des de l'altura, es recorria a una mena de grua anomenada μηχανή, la qual va donar nom al recurs escènic anomenat θεός από μηχανής, en llatí *deus ex machina*, emprat quan la situació argumental d'una tragèdia s'havia fet tan irresoluble –com passa en diverses obres d'Eurípides– que no podia salvar-se sinó per mitjà de la intervenció d'una divinitat (o en el teatre i el cinema de l'actualitat, per als quals es fa servir la mateixa expressió llatina en un sentit metafòric, per mitjà de un esdeveniment fortuit i inesperat).

I si calia fer aparèixer en escena el cadàver d'algú mort en el transcurs de l'obra a l'interior del palau (sempre es va respectar la convenció de no presentar als ulls dels espectadors cap acte violent), es feia ús de l'ἐγκύκλιμα, una plataforma amb rodes que aleshores era empesa, amb el cos del personatge mort a sobre, des de l'interior de l'escenari (la σκηνή o *scaena*) cap a l'escena (el προσκήνιον o *proscenium*).

Pel que fa a l'acústica, aquesta sempre era prou bona, gràcies a l'ús de les màscares per part dels actors, i en raó de la mateixa estructura arquitectònica dels teatres, com perquè els espectadors seguts a les grades més allunyades del prosceni i de l'*orchestra* poguessin sentir les veus dels actors i dels coreutes sense cap dificultat.

Les Grans Dionísies (τὰ μεγάλα Διονύσια) o Dionísies urbanes (τὰ Διονύσια ἐν ἄστει)

Preparació

L'ἄρχων βασιλεύς, un dels nou ἄρχοντες o magistrats del govern de la ciutat, s'encarregava de preparar el certamen dramàtic. Les seves responsabilitats principals eren:

- designar els coregs (χορηγοί), ciutadans rics que pagaven, tal com s'esperava d'ells, i com a λειτουργεία o prestació pública, les despeses d'una representació (el salari del cor, dels actors, de l'autor i de l'escenografia)
- seleccionar els dramaturgs (ποιηταί) que participarien en el concurs d'entre tots els qui havien sol·licitat un cor
- escollir els actors principals (πρωταγωνισταί), que feien el primer paper de l'obra i manaven els actors secundaris.

En acabat, es feien dos sortejos per aparellar els coregs amb els poetes i també els poetes amb els protagonistes, car els poetes escollits no es desentenien de la representació l'obra per ells escrita, sinó que també la dirigien, en feien la coreografia, en componien la música, i, als inicis, fins i tot hi actuaven.

Programa

1. El primer dia es feia una processó, se sacrificava un toro i se celebrava un certamen d'odes.
2. El segon dia es dedicava a la representació d'una comèdia per cadascun dels autors que hi concursaven.
3. Durant els tres dies següents es representaven les tragèdies de tres tres autors. Cada dia era dedicat a un autor, que oferia tres tragèdies (que componien una trilogia) seguides d'un drama satíric (una obra de caire burlesc per relaxar el públic després de la tensió que implicaven les situacions plantejades en les tragèdies); aquestes quatre peces formaven una tetralogia.
4. L'últim dia de les festes el jurat donava el primer i segon premis dels dos gèneres (tragèdia i comèdia) en tres categories (per al poeta o autor, per al protagonista i per al coreg). El premi consistia en una corona d'heura.
5. L'endemà de l'últim dia del festival el poble avaluava en el mateix teatre la gestió de l'arcont organitzador del concurs i es votava un elogi o una reprensió.

La representació

Tant en la tragèdia com en la comèdia s'alternaven parts cantades i parts dialogades. Les parts cantades anaven a càrrec del cor, un personatge col·lectiu (per exemple un cor de vells, de mariners, de dones o d'esclaves), que al mateix temps que cantava dansava a l'*orchestra*. El nombre de coreutes o membres del cor era de 15 en la tragèdia i de 24 en la comèdia, i estaven a les ordres del corifeu o cap del cor. El corifeu també podia expressar el sentiment del cor tot dialogant amb els personatges, ja fos recitant el seu text o bé en un cant alternant.

Els actors eren un màxim de tres. Això vol dir que no hi podia haver més de tres personatges parlant a les parts dialogades i que cada actor havia de representar diversos papers dins la mateixa obra. Els actors, igual que els coreutes, eren exclusivament homes, fins i tot quan representaven personatges femenins, però aquesta incongruència quedava dissimulada pel fet que els uns i els altres duïen màscares. Les màscares i els vestits indicaven al públic quin era el paper de cada actor en l'obra (per exemple, qui era un rei o qui un missatger). La màscara impedia veure l'expressió de la cara, i, per tant, l'actor expressava els sentiments del personatge amb gestos exagerats o verbalment.

Tant el cor i els actors com el públic que assistia al teatre eren ciutadans. El teatre, per tant, era considerat un fet cívic de gran importància, en la preparació del qual participava el poble i el destinatari del qual era el mateix poble. Per això als primers temps l'entrada era lliure, i l'estat fins i tot donava un ajut econòmic perquè els qui tenien pocs recursos poguessin assistir-hi sense perdre un dia de sou. Més endavant s'hagué de pagar una entrada. Les sessions duraven tota la jornada, fins a la posta de sol. El públic, doncs, es portava menjar, i en el mateix teatre el venedors ambulants oferien les seves mercaderies. L'ambient devia ser força bullició, perquè es xiulava, s'aplaudia i es picava de peus. La graderia es dividia en sectors, i la primera fila era reservada als sacerdots, als magistrats i als ciutadans distingits. Actualment es discuteix si les dones hi podien assistir. En tot cas, si ho feien, no devien ser gaire ben vistes, i seuriem a les grades més altes